

MÜASİR KİTABXANA FONDLARININ YARADILMASI VƏ İNKİŞAFININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xəlil İsmayilov

*BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müdiri,
Əməkdar mədəniyyət işçisi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma
Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor*

Некоторые вопросы формирования и развития фондов современной библиотеки

Резюме: В статье анализируются об установлении приоритетных аспектов и основных характеристик библиотечных фондов в современных условиях. Кроме того, правильно, что существуют теоретические обобщения о базах и комплектация характеристик библиотеки и информации в требованиях в современном обществе информатизации.

Some issues of the formation and development of the Modern Library funds

Abstract: The article is analyzed about establishment of the priority aspects and main characteristics of the library funds in modern conditions. Also there were theoretical generalization about the complectation bases and characteristics of the library and information.

Açar sözlər: kitabxana, fond, informasiya resursu, infomasiya prosesi, sənəd, sənəd-informasiya fondu, maddi-texniki baza, elektron sənəd

Ключевые слова: библиотека, склад, информационный ресурс обработки информации, документ, документ и информационного фонда, материально-технической базы, электронный документ

Keywords: library, fund, information resources, information process, document, document and information fund, material and technical base, electronic document

Əhəmiyyətinə görə kitabxana fondu bütövlükdə çox mühüm üstünlüklərə malik informasiya resurs kompleksi kimi uzun illərdir ki, bütün xalqlar və millətlər arasında praktiki olaraq formalaşmış və kitabxana kolleksiyası, fond terminləri kimi qəbul olunmuşdur. İstifadəçilər, kitabxana işçiləri, maddi-texniki baza (kitabxana binalarının avadanlıqları və s.) illər və yüz illər keçdikcə köhnəlir, sıradan çıxır, lakin toplanmış və qorunub saxlanmış sənədlər hansı formada saxlanılmasından asılı olmayaraq qorunub saxlanılır və insanların köməyinə çatır, onlardan istifadə edilir.

Kitabxana fondu təkcə kitabxanalar tərəfindən deyil, həmçinin bütün cəmiyyət tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilir. Kitabxanalar çox güclü informasiya potensialına malik olduqlarına görə bütün sənəd kütləsi, kitabxana fondları, arxivləri, muzeylər və s. müəssisələr içərisində daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabxana fondları cəmiyyətdə informasiya resurslarının müasir tərkib hissəsi kimi başa düşülür və qiymətləndirilir. Lakin bu informasiya resursları xüsusi əhəmiyyətli olmaqla mühüm spesifik vəzifələri yerinə yetirir.

Sənədlər hansı tipdə və formada toplanmasından asılı olaraq qeydiyyatdan alındıqdan sonra fonda daxil olan rəsmi sənəd hesab olunur.

Sənədləşdirilmiş informasiya o vaxt sənəd ehtiyatı (bazası) hesab edilir ki, bu sənədlər bütün formalarda: kağız üzərində, maqnit diskdə, daş üzərində və s. nümunələrdə qəbul oluna bilər. Həmçinin sənədləşdirilmiş informasiya məcburi deyildir ki, hansı formada kitabxanaya daxil olmuşdur. Bütün sənəd formaları və nümunələr sistemdə qeydiyyatdan keçməli, məlumat-axtarış sisteminə daxil edilməlidir.

Fond olmadan kitabxananın özü fəaliyyət göstərə bilməz, belə ki, fond kitabxananın əsasını təşkil edir, onun fəaliyyəti üçün özül hesab olunur.

Fonda görə kitabxana imkan əldə edir ki, özünün sosial vəzifələrini həyata keçirsin. Bütün imkanlardan istifadə etməklə oxucuları tam və əhatəli oxuya cəlb etsinlər. Məzmun və forma baxımdan fondada olan bütün sənədlər onun tipini və növünü əhatə etməklə onun əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Daha sonra onu müəyyən edir ki, fondun formalaşması düzgün həyata keçirilir və ya əksinə. Əks əlaqə ondan ibarət olmalıdır ki, ilk növbədə, kitabxana fondu digər elementlərlə yanaşı, bütün kitabxana yarım sistemləri ilə əlaqəli fəaliyyət göstərməlidir.

Kitabxana fondundan istifadə birbaşa istifadəçilərlə bağlıdır. Fondun hərəkəti (kitab verilişi) bütövlükdə fondun fəaliyyətini, sənədlərdən istifadəni reallaşdırır. İstifadəçilərin sayı və onların tələbatı kitabxana fondunun tərkibinə öz təsirini göstərir, həm də kitabxana fondunun yaradılmasında tələbatçıların sorğularını nəzərə almaqla sonrakı proseslər, yəni sənədlərin forması və məzmunu mövcud qaydalara uyğun həyata keçirilir, sistemləşdirilir.

Fonda aid bütün problemlər və göstəricilər istifadəçi kontingenti ilə əsaslandırılır və onların oxucuları və istifadə etdikləri materiallara uyğun hesablanır, yəni oxunuş, sənəd verilişi, sorğuların dolğunluğu, tamlığı və s.

Fondun formalaşmasının müxtəlif problemlərinin həllində oxucuların kitabxanalardan istifadə etməsinin bir sıra nəzəri aspektləri, müxtəlif konsepsiya və anlayışlar, yəni “tələbat”, “maraq”, “sorğu”, “rədd cavabı”, sorğunun strukturu və “onun mürəkkəbliyi”, oxucu marağının müxtəlif aspektli olması nəzərə alınmalıdır.

Fondun idarə olunmasında kitabxana kollektivi demək olar ki, bütün işlərdə iştirak edir. Sənədlə oxucu arasında əlaqəni mütəxəssislər yaradır. Kitabxana işçiləri və sənədlər arasında mütəxəssislərin çox böyük rolu vardır. Mütəxəssislər tələbatçılar üçün uyğun sənədlərin toplanmasında, qaydaya salınmasında, oxucu və sənəd arasında əlaqə yaradılmasında, məlumat-sorğu aparatı vasitəsilə məlumatın seçilib yerləşdirilməsini təmin edir, sənədlərin aktiv və analitik istifadəsinə şərait yaradır. Fondun təşkilində onun nəzəri aspektlərindən danışarkən maddi-texniki bazanın olması çox vacib

məsələlərdən biridir. Xüsusilə fondun avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsində onun əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Fondun yerləşdirilməsində kitabxana binalarının böyüklüyü, quruluşu və ümumi konfigurasiyası, texniki vasitələri, texnoloji şərait, komplektləşdirmənin həyata keçirilməsi, uçot kitabışləmə, yerləşdirmə, sənədlərin saxlanması şəraiti, sifarişlər əsasında sənədlərin tələbatçılara çatdırılması vasitələri, həmçinin tələbatçı kontingentlər üçün kitabxana fondunun açıq təqdim olunması vasitələri, sənədlərin mexanikləşdirilmiş qaydada işlənməsi əl əməyinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Əgər kitabxana fondundan tələbatçılar səmərəli istifadə edirlərsə, ümumi sənəd dövriyyəsi normalara uyğundursa, deməli, kitabxanada bütün informasiya prosesləri müasir tələblər səviyyəsində qurulmuşdur və texnoloji proseslər məqsədəuyğun fəaliyyət göstərir, eləcə də texnoloji sistemin köməyi ilə həm oxucular, həm də tələbatçılar qısa müddət vaxt sərf etməklə öz istəklərinə nail olurlar. Texnoloji fəaliyyətin köməyi ilə əmək məhsuldarlığı yüksəlir. Lazım gəldikdə bütün materiallardan sənədlərin surətini əldə etmək imkanı yaranır. Hazırda kitabxana fondlarının əksəriyyətində fondun dolğunluğu və onun çoxsahəli olması mühüm şərtlərdən biri kimi qiymətləndirilir və oxucular qarşısında fondun məzmununun açılması və onun keyfiyyəti, məzmunun müxtəlif aspektlərinin öyrənilməyə və istifadəyə yararlığını göstərir. Kitabxana fondu və sistemli kataloq arasında əlaqə kitabə verilən indeks və şifrələrlə müəyyənləşir, kitabsaxlayıcı sənədin yerini tapmağa imkan verir.

Beləliklə, kitabxana fondu kitabxananın lazımı elementlərindən biri olmaqla sistem kimi fəaliyyət göstərir, eyni hüquqlu olmaqla digər üç vacib elementlərdən də qarşılıqlı istifadə olunur. Lakin bir məsələni qeyd etməliyik ki, kitabxana fondunun açılmasında və tələbatçılara istənilən sənədin çatdırılmasında kataloq və kartotekalar daha aparıcı struktur olmaqla alt sistem və ya əsas üç elementdən biri kimi daha vacib hesab olunur.

Kitabxana fondu ilə sistemli kataloq arasında əlaqə bilavasitə indeks və sənədə verilən şifrə ilə əlaqələndirilir və kitabsaxlayıcıda sənədin yerini müəyyənləşdirir.

Beləliklə, sənəd, yəni kitabxana fondu məntiqi olaraq digər elementlə və yarım sistemlərlə (alt sistemlərlə) kitabxananın bütün sistemlərini özündə birləşdirir, kitabxana fəaliyyəti bütövlükdə təmin edilir. Bununla da kitabxana bir sistem kimi özünəməxsusluğu ilə digər sosial institutlardan fərqli olaraq bütövləşir, tələbatçılara xidmət göstərmək məqsədilə bütün struktur bölmələr birləşir, əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Belə bir fəaliyyət prosesində kitabxana fondu şöbələr və bölmələr arasında özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Yəni əhatə dairəsinə, fiziki gücünə və fondun tərkibinə, həmçinin obyektinə görə fərqlənir. Kitabxana fondu ərazi baxımından bütün növdən və tipdən olan kitabxanaların ən çox ərazisini tutur. Təxmini hesablamalara görə, ərazinin 35-40%-i təkcə fondun payına düşür. Kitabxana fondu informasiyanın material kimi toplanması, dialektik vəhdətdə fondsaxlayıcı kimi yerləşməsi, fondun

komplektləşdirilməsi, fondan çıxarılması kimi başa düşülür. Kitabxana fondu həmçinin özündə sənədlərin hərəkət dövriyyəsi və sənəd resurslarını birləşdirir. Kitabxana fondunun yerləşdirilməsində ərazi baxımından (kitabxanadaxili ərazi) kvadrat metrə görə daha çox fondun payına düşür. Təxmini hesablamalara görə, Rusiyada 34.2%, Azərbaycanda isə 40-42% ərazidə fondsaxlayıcı yerləşir.

Bizə elə gəlir ki, respublikanın bütün kitabxanaları üçün kitabxana binaları, xüsusilə respublika əhəmiyyətli kitabxanalar üçün layihələşdirmə zamanı fondsaxlayıcı üçün binanın birinci mərtəbəsində xüsusi reyslər üzərində quraşdırılan, əllə hərəkət edən stellajlar quraşdırılmalıdır. Kitabxana fondu əlaqələndirici, əsas və lazımi struktur elementlərindən biridir və 3 elementdən biri olmaqla sistemi təşkil edən aparıcı qurum hesab olunur. O, kitabxana kontingentini, tələbatçıları, kitabxana personalını özündə birləşdirir və maddi-texniki bazanın struktur elementləri ilə funksiya proseslərini bütün elementlər üzrə idarə olunmasını birbaşa yerinə yetirir. Fondun struktur quruluşu dedikdə onun bütün elementləri, yəni fondun anatomiyası başa düşülür. Yəni bütün elm sahələri üzrə ədəbiyyatın toplandığı məkan təsəvvürə gətirilir. Fondun daxilində ikinci bir struktur elm sahələri ayrı-ayrı bölmələrdən ibarət olmaqla sistemləşdirilir, bir sıra kitabxanalarda elektron versiyada bu sahələr kodlaşdırılır və avtomatik axtarış sistemi yaradılır, axtarış kompüter vasitəsilə aparılır. Digər kitabxanalarda isə hansı ki, elektron kitabxanalar yaradılmamışdır - onlarda axtarış sistemi kataloq vasitəsilə həyata keçirilir və axtarış aparılır.

Kitabxana fondu bir sistem kimi formalaşaraq yarım sistemləri, müxtəlif elm sahələri üzrə sənəd toplusunu birləşdirərək ümumi kitabxana fondunu yaradır, yəni sənəd sahələrini özündə birləşdirir. Bütövlükdə fondada olan bütün elementlər və yarım sistemlər arasındakı əlaqələr struktur adlanır. Bu struktur bir növ fondun anatomiyası adlanır və fondun qaydaya salınmasına və inkişafına xidmət edir. Fondun düzgün struktur quruluşunun düzgün təşkilindən kitabxanaların işinin müvəffəqiyyətli olması xeyli asılıdır. Xüsusilə indiki zamanda kitabxanalarda yeni texnologiyaların tətbiqi kitabxanalarda yeni proqramların köməyi ilə informasiya sistemlərinin avtomatlaşdırılması zamanı fondun ayrı-ayrı elementlərinin, bütövlükdə onun struktur quruluşunun düzgün qurulması olduqca vacibdir və fondun struktur elementlərinin düzgün yerləşdirilməsi bütün kitabxanaların fəaliyyətinə müsbət təsir edə bilər.

Azərbaycan kitabxanalarında qeyd olunan fondun struktur quruluşunun eynitipli olması olduqca vacib məsələlərdəndir.

Görkəmli kitabxanaşünas alim Y.N.Stolyarovun fikrincə, sistemli yanaşmanın bütün şərtləri kitabxana fonduna da aid oluna bilər. Ona görə ki onun xarici görünüşü, digər tərəfdən fondun özü yarım sistemlərə və elementlərə bölünür. Həm də ona görə ki kitabxana fondu açıq sistem kimi müstəqil struktura malik olmaqla öz əlaqələri və funksiyalarına uyğun

fəaliyyət göstərir (1,s.5). Sənədlərdən ibarət olan yarım sistemlər fondun tərkib sistemi kimi özü bütövlükdə kitabxana fondu adlanır.

Kitabxana fondunun strukturunun düzgün quruluşu kitabxanaların bütün proseslərinin həyata keçirilməsinə olduqca müsbət təsir göstərir, axtarış sistemlərini asanlaşdırır, fondun formalaşması texnologiyasını tənzimləyir, nəinki bir kitabxananın, hətta bir tipli kitabxanaların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Son dövrlərdə kitabxana fondu mütəxəssislər tərəfindən haqlı olaraq sənəd fondu kimi işlədilir. Bir sıra rus alimləri sənəd sözünü bir termin kimi öz əsərlərində daha çox işlədirlər. Xüsusilə kitabxana fondu fikrini sənəd fondu kimi işlədirlər. Doğrudan da sənəd fondu müəyyən sənədləri və materialları əhatə edir, sənəd material kimi təqdim edilir, özünün varlığını bildirir.

Bütün kitabxana fondu faktiki olaraq material kimi özündə informasiyanı əks etdirir. Bəzən fondsaxlayıcısı fondun hərəkətini, fondan istifadəni, əsasən, terminlərlə ifadə edir. Kitabxana fondu özlüyündə eyni zamanda oxucu və sənəd resurslarını əks etdirir.

Bir sıra görkəmli kitabxana mütəxəssisləri kitabxana fondunu çox mürəkkəb bir proses adlandırırlar. Əlbəttə, fondun bütün mahiyyətini, məzmununu və strukturunu diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bu qənaətə gəlmək olur ki, bu proseslər, doğrudan da, çox mürəkkəb proseslərdir və kitabxananın əsas strukturlarından biridir. İlk növbədə, kitabxana fondu sənəd resurslarından istifadəyə şərait yaradır. (5,s.200).

Birinci növbədə, sənəd kommunikasiyalarına müraciət edilməsi və fiziki olaraq həmin sənədlərin əldə edilməsi, fondan götürülməsi, ikincisi isə müəyyən kitabxana fondularından telekommunikasiyalar vasitəsilə sənədlərlə tanış olur və məsafədən istifadə etməklə sənədlər əldə edilir.

Kitabxana fondu, demək olar ki, bütöv kitabxana sistemində başqa bir sıra yarım sistemləri özündə birləşdirir, ilk növbədə, tələbatçı kontingentini, kitabxana işçilərini, maddi-texniki bazanı və digər yarım sistemləri özündə birləşdirir.

Fondun formalaşması baxımından məlumat-axtarış aparatının təşkili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana fondu bütün yarım sistemlər və strukturlarla əlaqəli fəaliyyət göstərir.

Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana fondunda olan sənədlərin sayından və onun məzmunundan asılı olaraq oxucuların tərkibinə və onların ixtisasına güclü təsir göstərir.

Belə olan təqdirdə kitabxana işçilərinin qarşısında mühüm vəzifə müəyyənləşir. Kitabxanada fondun komplektləşdirilməsi üçün optimal şərait yaratmaq və fondun qorunması və ya saxlanması üçün, həm də istifadəsi üçün lazımlı şərait yaratmaqdan ibarət olmaqdır. Son illərdə dünya kitabxanalarında elektron kitabxanalar yaradılmış və sözsüz ki, onlar elektron sənədləri toplayır və elektron kataloqlardan istifadə edirlər. Azərbaycan Respublikasında da elektron sənədlərdən istifadə olunur. Doğrudur, bu sistemin yaradılması

özünün formalaşma dövrünü yaşayır. Respublika əhəmiyyətli bir neçə kitabxanalarda bu sahədə müəyyən işlər görülsə də, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi mükəmməl qaydada tələbatçıların sorğularını ödəmək imkanlarına malik deyillər. Uzun müddət vaxt keçməsinə baxmayaraq, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması və yeni texnologiyanın tətbiqi olduqca ləng inkişaf etdirilir. Bizə belə gəlir ki, respublika səviyyəsində innovativ tədbirləri həyata keçirməli bir qurum yaradılmalı, bu quruma müəyyən səlahiyyətlər verilməklə məsul şəxslər bu işə güclü təkən verməlidirlər.

Ədəbiyyat

1. Həsənov M.M. Kitabxana resurslarının qorunmasının bəzi məsələləri. Elmi əsərlər: kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya seriyası, BDU, 1979.-s.16-27
2. Həsənov M.M. Kitabxana fondunun yaranması formalaşması və idarə edilməsi.-Dərs vəsaiti.-B.; 2004, 143 s.
3. Маестрович Ф.В. Электронный документ библиотеке: научно методический пособий пособия Н.Либерия – библинформ, 2007. - 1939 с.
4. Столяров У.Н. Формирование библиотечного фонда: Санкт-Петербург: Профессия, 2015. - с. 34-76
5. Гриханов У.А. Библиотечные фонд: стратегия развития. - Монография, Москва: Расков дом. - 2008. - 144 с.
6. Менеджмент формирования и учета библиотечных фондов: современный подход. Прак.пособие. Москва: Литература, 2012. - 300 с.
7. Столяров У.Н. Эволюция библиотечного фонда введения. Москва: Издательство «Фаиг». -2007. - 688 с.
8. Григорев Ф Н. Теоретическоеосноины формирования библиотечных фондов. - М. МГУК, 1973. - 88 с.
9. Морева О.М. Документные фонды библиотек и информационных - Санкт-Петербург: Профессия, 2010. - с. 90-116